

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.

Тақырыбы: Қазақстан Республикасының
пайдалы қазбалары.

Түркістан – 2013 ж.

A stylized, low-poly silhouette of a mountain range in shades of brown and tan, positioned at the bottom of the slide against a blue gradient background.

- Кіріспе

Қазақстан өзінің жер қайнауының байлығымен әйгілі. Оның байлығы территориясының геологиялық құрылысы мен даму ерекшеліктеріне байланысты. Тау түзілу кезінде магмалық жыныстар енгенде және шөгінді жыныстар метаморфтанғанда, рудалар және түрлі минералдар пайда болады. Қатпарлы жақпарлы таулар (Алтай, Жоңғар Алатауы, Тянь-Шань) қатты бұзылып күшті кемірілген сайын рудаға бай теңдігі жатқан тау жыныстары жер бетіне жақындап кейде тіпті жер бетіне шығып қалған. Көбіне бұзылған ескі таулардан рудалы қазбалар табылады.

- Қазақстарн қазір хром, ванадий, рений, висмут, фтор қоры жағынан дүние жүзінде бірінші орын алады. Ал темір, хромит, қорғасын, мырыш, вольфрам, молибден, фосфорит, мыс, калий және кадмий қорынан елімізде алдыңғы орындардың бірінде. Пайдалы қазбалар кен орындары үш топқа бөлінеді: жанатын, рудалы және рудасыз.

Қазақстанның негізгі пайдалы қазбалары

Пайдалы қазбалар түрі	Теңгерімді қорлар (тонна)	Әлемдегі орны (қорлар бойынша)	Әлемдегі орны (кенде қамтылым бойынша)
Темір кені	18 600 000 000	6	7
Марганец кені	635 200 000	4	10
Хром кені	382 700 000	2	1
Бокситтер	365 400 000	12	н/д
Қорғасын	17 200 000	5	41
Мырыш	39 800 000	5	40
Мыс	39 300 000	12	63
Титан	24 100 000	10	15
Вольфрам	2 100 000	1	25
Алтын	2 232,6	15	2
Күміс	53 204	4	31
Қалайы	69 300	10	23
Уран	1 600 000	2	д/ж
Тас көмір	150 000 000 000	8	д/ж

- Қазақстан жер қыртысында тоқсаннан астам пайдалы қазбалар кездеседі. Республика аумағында пайдалы қазбаларды іздестіру жиырмасыншы ғасырдан бастау алған. Қатты пайдалы қазбаларды өндірудің жалпы көлемі бойынша республика 70 тау-кен өндіруші державалардың ішінде 13-ші орынды иемденеді. Кен орны пайдалы қазбаларды іздестіру өндіруге жарарлықтай жер қыртысында табиғи шоғырлануы. Біздің елімізде 6мыңға жуық пайдалы қазбалар кен орындары ашылған. Пайдалы қазбалардың таралу ерекшеліктері: Архей протерозой, позей, эраларының қалың шөгінді жыныстарының да мыс, мырыш, никель, темір, алтын, фосфор рудалары кездеседі.

```
graph TD; A[Пайдалы қазбалар кен орындары] --> B[Жанатын пайдалы қазбалар]; A --> C[Рудалы пайдалы қазбалар]; A --> D[Рудасыз пайдалы қазбалар];
```

Пайдалы
қазбалар
кен орындары

Жанатын
пайдалы
қазбалар

Рудалы пайдалы
қазбалар

Рудасыз пайдалы
қазбалар

Жанатын пайдалы қазбалар.

Мұнай мен газ-Атырау, Маңғыстау, Қызылорда, Ақтөбе және батыс қазақстан облыстарында шоғырланған. 1899 ж. Қарашүңгілде Әмбі кен орнында бірінші рет мұнай атқылады. 1911 ж. Доссор,

1915 ж. Мақат кен орны пайдалануға берілді. 1960 ж. Өзен мен Жетібай қосылды. Кейіннен Қаражамбас пен қаламқас, Теңіз (Атырау облысы), Кеңқияқ және жаңажол (Ақтөбе облысы) , Қарашығанақ (Батыс Қазақстан облысы) пен Құмкөл(Қызылорда облысы) кен орындары ашылды. Қазақстанда мұнай мен газ шоғырланған 14 алап және 207 кен орны бар. Бүгінде республикада жылына шамамен 55 млн. т. мұнай , 7,5 млрд. м3 газ өндіреді. Шетелге 17 млн. тоннадай өңделмеген мұнай шығарылады. 10 көмір алабы, 300 кен орны бар, жалпы 162 млрд. т. қоры бар. Қарағанды алабы-3600 шқ 2 жерді алып жатыр. Ол- негізгі көмір базасы.

Көмір. Қазақстанда көмір қоры мол. Мұнда тас көмір мен қоңыр көмірдің 10 алабы, 300 кен орны бар. Қазақстанның жалпы көмір қоры 162

млрд т – ға жетті. Ғалымдардың жобалауы бойынша еліміздегі көмір қоры 248 жылға жетеді. Көмір кен орындарының басым көбі Қарағанды, Павлодар және Қостанай облыстарында орналасқан.

Рудалы пайдалы қазбалар.

Темір. Қазақстан темір кені қоры үшінші орын алады жөнінен ТМД бойынша Ресей мен

Украинадан кейін үшінші орын алады (17 млрд т). Оның 93%-ы Қашар, Сарыбай, Соколов, Әйет, Лисаков кен

орындарында, Солтүстік Қазақстанда орындарында, Сарыбай темір

кен орнын

орындарында, Солтүстік

Қазақстанда шоғырланған. Сарыбай темір кен орнын 1948 жылы ұшқыш М.Сургутанов ашты. Ұшақ кен үстінен ұшқанда, темір аномалиясының әсерінен түсбағар тілінің кенет ауытқығаны ұшқыштың көңілін аударды. Көп ұзамай, өте сирек кездесетін темір кені ашылды. Мұндағы кен жоғарғы сапалы және оның құрамындағы темірдің мөлшері 50-60%-ды құрайды. Шөгінді жыныстардан пайда болған рудалар Қостанай облысындағы Әйет және Лисаков кен орындарында кездеседі. Руда 30 м тереңдіктен ашық әдіспен өндіріледі. Кеннің құрамында таза темір 37-52%.

Темір кенінің шағын кен орны Қарағанды (Кентөбе, Қаратас), Солтүстік Қазақстан (Атансор) аймақтарында бар.

Марганец. Қазақстанда
11 марганец кен орны
бар, ең ірі кен
орындарына Орталық
Қазақстандағы

Қазақстандағы Атасу және Жезді жатады.
Мұндағы рудалардың 27%-ына жуығы
марганец. Марганец кендері Ұлытау,
Сарыарқа, Қаратау, Маңқыстау өңірлерінен де
табылды.

- Республикадағы марганец рудасының қоры
408 млн тоннаны құрайды. Дүние жүзі
бойынша 2-ші орында.

Хром. Хромит кен орындарының 99%-ы Мұғалжар тауларында кездеседі. Кемпірсай және Дөң тобына жататын кен орындары жоғары сапалы рудалармен әйгілі. Қазақстан хромит кенінің

барланған қоры мен жылдық өндірілетін мөлшері жөнінен дүние жүзінде екінші орынға шықты. Олар тоттанбайтын болат қорытуға қажет. Хром әлемнің 40 еліне шығарылады. Хромит кендері Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында да ашылды. ТМД елдеріндегі хромиттің 97 %-ы Қазақстанда өндіріледі. Оның 21 кен орны есепке алынған. Жалпы қоры 430

млн т.

28

Ni

НИКЕЛЬ

58,69

Никель. Никельдің
едәуір қоры
Мұғалжар таулы
ауданында үгілген
тау жыныстары

құрамында шоғырланған. Никельдің 40-тан аса ірі кені Ақтөбе облысындағы Кемпірсай кен орнының үгілу қыртысындағы Бұрақтал кеніштеріне де шоғырланған. Қостанай облысындағы Аққара, Ақтау кендерінің қоры мол, сапасы жоғары. Никель кен орындары Қарағанды, Шығыс Қазақстан облыстарында да бар.

Алюминий. Қазақстанда алюминийдің негізгі шикізаты боксит. Ашылған 200 кен орнының 50-ден

астамы платформалық типке астамы платформалық типке жатады. Негізгі кен орындары Сарыарқаның астамы платформалық типке жатады. Негізгі кен орындары Сарыарқаның солтүстік-шығысында Акмола және Торғай ойысында астамы платформалық типке жатады. Негізгі кен орындары Сарыарқаның солтүстік-шығысында Акмола және Торғай ойысында (Арқалық торабы). Бұлардағы боксит астамы платформалық типке жатады. Негізгі кен орындары Сарыарқаның солтүстік-

АЛЮМИНИЙ

Мыс.

Қазақстанда мыс рудасының аса бай қорлары бар. Мысты құмтастардың ең ірі кен орны

Жезқазған

Жезқазған. Жезқазған кен орны

Жезқазған. Жезқазған кен

орны ТМД бойынша бірінші, дүние жүзінде екінші орында. Қазақстан мыс өндіру жағынан дүние жүзінде жетінші орын алады. Өнімнің 92%-ы шет елге шығарылады

Алтын. Қазақстанда 196 алтын кен орны бар. Алтын республиканың шығысындағы Алтайда, Қалба жотасы шеңберінде, солтүстік-

батысындағы Жітіқара

батысындағы Жітіқара өңірінде өндіріледі.

Орталық Қазақстанның солтүстік аймағындағы алтын шығатын кен орындары: кварцты желі, кайталама кварцит

батысындағы Жітіқара өңірінде өндіріледі.

Орталық Қазақстанның солтүстік аймағындағы алтын шығатын кен орындары: кварцты желі,

кайталама кварцит пен шашыранды алтын

батысындағы Жітіқара өңірінде өндіріледі.

Орталық Қазақстанның солтүстік

- Рудасыз пайдалы қазбалар.

Асбест

кен

орны магмалық

жыныстарға байланысты

игеріледі. Ең ірі кен

орны Қостанай

(Жітіқара

(Жітіқара) және Қарағанды (Жезқазған

(Жітіқара) және Қарағанды (Жезқазған)

облыстарында. Мұғалжардың

оңтүстігінде Бөгетсай және Шу-Іле

Фосфорит. Қазақстан фосфориттің қоры жөнінен АҚШ-тан кейін екінші орын алады. Оңтүстік

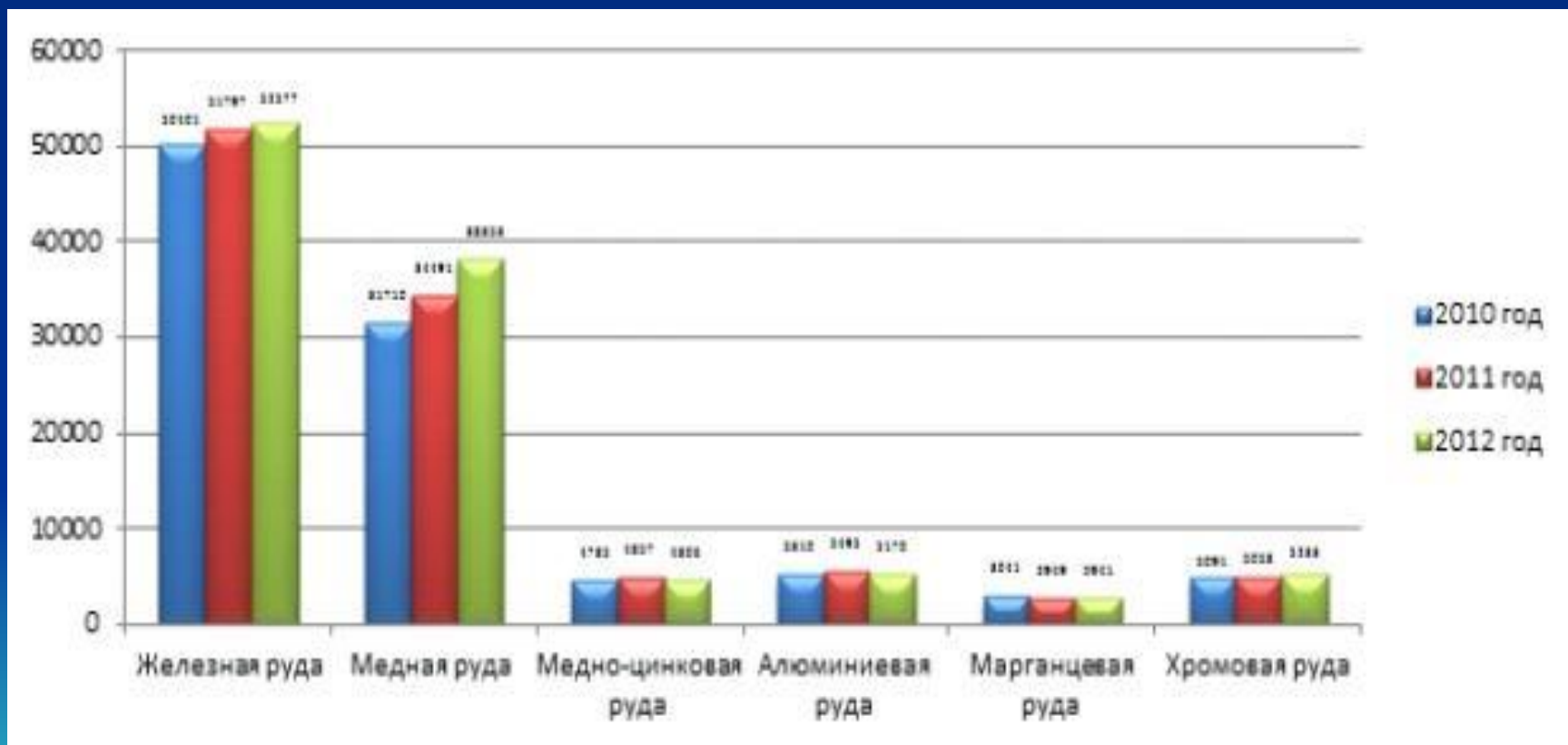
Қазақстан аймағында, Қаратауда ірі фосфорит кен орындары (Шолақтау, Ақсай, Жаңатас) бар. Сапасының жоғарылығы және қабатының қалыңдығы жөнінен бұл кен орындарының бүкіл жер шарында теңдесі жоқ. Сондай-ақ фосфорит кен орындары Актөбе облысында, Жем өзенінің жоғары ағысында да кездеседі.

Тұз. Қазақстан аумағында тұз қоры өте мол. Әсіресе тұзға Каспий маңы ойпаты бай. Ондағы кей жерлерде тұз қабатының

қалыңдығы (тұз күмбездері) 2 км-ден асады. Кейбір кабаттарда ас тұзына қоса, калий, т.б. тұздар да кездеседі. Сондай-ақ Каспий маңы ойпаты мен Батыс Сібір жазығында және республиканың басқа да аудандарында көптеген тұзды көлдерде тұнба тұздар жиналған.

Қара және түсті металдар кенін өндіру көлемі (мың тонна)

Қазақстан ТМК өнімі экспортының негізгі бағыттары

Өнім түрі	Негізгі импорттаушы ел
Көмір	Ресей
Темір кені мен шөкемтастар	Ресей
Сазбалшық (алюминий оксиді)	Ресей
Алюминий	Ресей, Қытай
Ферроқорытпалар	Қытай, Ресей, Германия, Жапония, Оңтүстік Корея
Мырыш	Қытай, Италия, Нидерланды
Қорғасын	Швейцария, Испания
Мыс	Қытай, Ұлыбритания
Алтын	Швейцария, Италия, БАӘ
Күміс	Ұлыбритания, Германия және Швейцария
Сирек және жерде сирек кездесетін металдар	АҚШ, Жапония, Нидерланды, Оңтүстік Корея, Ресей

Қазақстанда минералды шикізат қорының барлық түрі бар. Бірақ мұнай Қазақстанда минералды шикізат қорының барлық түрі бар.

Бірақ мұнай, көмір Қазақстанда минералды шикізат қорының барлық түрі бар.

Бірақ мұнай, көмір, темір рудасы Қазақстанда минералды шикізат қорының барлық түрі бар.

Бірақ мұнай, көмір, темір рудасы, т.

б. минералды ресурстар шексіз емес. Олардың жалпы қоры пайдаланылған сайын азая береді.

Кейбір кен орындары сатылып, барлау нәтижесінде жаңа кен орындары ашылып жатыр. Мұның өзі жер қойнауы байлығын қорғауды талап етеді. Сонымен бірге кен орындарын игеру ісі табиғат қорларының

(топырақ жамылғысы, жер асты және жер беті

сулары, орман, өгістік жер, ауа, т.б.) жағдайына

- Сондықтан сарқылатын қорларды кешенді әрі тиімді пайдалану және оларды сақтап, қорғау ісін жүйелі түрде жүргізу қажет. Табиғатта таза химиялық элемент Сондықтан сарқылатын қорларды кешенді әрі тиімді пайдалану және оларды сақтап, қорғау ісін жүйелі түрде жүргізу қажет. Табиғатта таза химиялық элемент кездеспейді. Мысалы, көптеген темір кенінің құрамында фосфор Сондықтан сарқылатын қорларды кешенді әрі тиімді пайдалану және оларды сақтап, қорғау ісін жүйелі түрде жүргізу қажет. Табиғатта таза химиялық элемент кездеспейді. Мысалы, көптеген темір кенінің құрамында фосфор, күкірт Сондықтан сарқылатын қорларды кешенді әрі тиімді пайдалану және оларды сақтап, қорғау ісін

Пайдаланған әдебиеттер

- Қазақстанның физикалық географиясы, Алматы: Атам.ра, 2008.

